

SOVET DÖVRÜNDƏ NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİNDƏ QARABAĞ MÖVZUSUNUN ƏKS OLUNMASI (1924-1991)

Əliyeva Azadə

azade.aliyeva@ndu.edu.az

Orcid ID: 0009-0001-1689-4307

Naxçıvan Dövlət Universiteti

XÜLASƏ

Sovet dövründə (1924-1991) Naxçıvan ədəbi mühitində Qarabağ mövzusu mühüm yer tutmuşdur. Sovet ideologiyasının tətbiq etdiyi senzura səbəbindən yazıçılar və şairlər bu mövzunu birbaşa deyil, daha çox dolay yollarla əks etdirmişlər. Poeziya, nəsr və dramaturgiya sahələrində Qarabağın tarixi, təbiəti, qəhrəmanlıq ruhu və xalqın ona bağlılığı təsvir olunmuşdur. Məmməd Araz, İslam Səfərli, Hüseyn İbrahimov, Məmmədəğa Şirəliyev və Mirmehdi Seyidzadə kimi Naxçıvanlı ədiblər öz əsərlərində Qarabağ sevgisini ifadə etmişlər. Məmməd Arazın "Qarabağ şikəstəsi", İslam Səfərlinin "Qarabağım" şeiri, Hüseyn İbrahimovun "Zəfər yolu" romanı bu istiqamətdə yazılmış mühüm nümunələrdəndir. Dramaturgiya və publisistika sahələrində də Qarabağ məsələsinə toxunulmuş, vətənpərvərlik ruhunu gücləndirən əsərlər yazılmışdır. Məmməd Aslanın "Qarabağın səsi" və Hüseyn İbrahimovun "Sönməyən ocaqlar" pyesləri bu mövzuda diqqətəlayiq nümunələrdir. Bütün bu əsərlər Sovet ideologiyasının qoyduğu məhdudiyətlərə baxmayaraq, Qarabağ sevgisini yaşatmış və xalqın milli ruhunu qorumağa xidmət etmişdir. 1980-ci illərdə milli ruhun yüksəlməsi ilə Qarabağ məsələsi daha açıq şəkildə ifadə olunmağa başlamış və bu dövrün ədəbiyyatı Qarabağın azadlıq mübarizəsində ideoloji əsas rolunu oynamışdır.

Açar sözlər: *Naxçıvan ədəbi mühiti, Qarabağ mövzusu, sovet dövrü ədəbiyyatı, dramaturgiya və Qarabağ, Qarabağın azadlıq mübarizəsi*

Sovet dövründə Naxçıvan ədəbi mühiti Azərbaycan ədəbiyyatının mühüm hissələrindən biri kimi formalaşmış və inkişaf etmişdir. Bu dövrdə yazıçılar və şairlər vətənpərvərlik, milli kimlik, tarixi hadisələr və Qarabağ mövzularını ədəbiyyatda əks etdirməyə çalışmışlar. Lakin Sovet ideologiyası və senzura səbəbindən Qarabağ məsələsi birbaşa deyil, daha çox dolay yollarla ifadə olunmuşdur. Əsərlər əsasən Qarabağın tarixi, təbiəti, xalqın onunla olan ruhani bağlarını təsvir edərək bu mövzuya toxunmuşdur. Eyni zamanda, Qarabağın azadlığı və gələcəyi üçün ümid dolu fikirlər də müxtəlif bədii əsərlərdə öz əksini tapmışdır.

Naxçıvan ədəbi mühiti Sovet dövrünün ideoloji basqıları altında formalaşsa da, Qarabağ mövzusu burada daim yaşadılmışdır. Yazıçılar və şairlər müxtəlif bədii üsullarla Qarabağın tarixi, onun strateji əhəmiyyəti və xalq üçün mənəvi dəyərini vurğulamağa çalışmışlar. Bu mövzu həm poeziya, həm də nəsr və dramaturgiya sahələrində öz əksini tapmışdır. Bu məqalədə, Sovet dövründə Naxçıvan ədəbi mühitində Qarabağ mövzusunun necə əks olunduğunu, hansı bədii əsərlərdə işlənildiyini və yazıçıların bu istiqamətdə fəaliyyətini araşdıracağıq.

Sovet dövründə Naxçıvanda fəaliyyət göstərən yazıçılar və şairlər Qarabağ mövzusunun milli kimlik və vətənpərvərlik kontekstində ədəbiyyata gətirmişlər. Bu baxımdan, İslam Səfərlinin poeziyasında Qarabağ sevgisi, eləcə də onun gözəlliklərinin tərənnümü geniş yer almışdır. İslam Səfərli, Qarabağ mövzusunun çox vaxt bu torpaqlara olan mənəvi bağlılıq və sevgidən yanaşır. Onun şeirlərində Qarabağ, bir torpaqdan daha çox, xalqın kimliyini, yaddaşını, tarixini və mədəniyyətini

təmsil edən müqəddəs bir yer olaraq çıxır. Şair, Qarabağın tək-cə fiziki cəhətdən itirilməsini yox, həm də onun mədəniyyətinə, dəyərlərinə və milli ruhuna olan zərbəni də ifadə edir.

İslam Səfərli, Qarabağın keçmişinin və bu torpaqlarla bağlı xatirələrin önəmini vurğulayır. O, Qarabağın həm tarixində, həm də bu günündə Azərbaycanın milli kimliyinin ayrılmaz bir parçası olduğunu qeyd edir. Bu torpaqlar, şairin şeirlərində yalnız məkan deyil, həm də bir zaman kəsiyi, xalqın keçmişinin və gələcəyinin simvolu olaraq yer alır. O, Qarabağ müharibəsi və onun gətirdiyi acıları da poetik şəkildə təsvir etmişdir. Şair, müharibənin yaratdığı dağıntılarını, itkiləri və müharibənin psixoloji təsirlərini öz şeirlərində üzə çıxarır. Qarabağ torpaqlarının işğalı ilə bağlı yaşanan kədər, əzab və ümitsizlik, Səfərlinin şeirlərində həm şəxsi, həm də kollektiv bir travma kimi əks olunub. Qarabağın işğalı və bu torpaqlarda yaşayan insanların çəkdiyi ağrılar, onun şeirlərində çox təsirli şəkildə işlənmişdir. İslam Səfərli, bu acıların fonunda xalqın dirçəlişi, inamı və gələcəyə olan ümidini də qeyd edir. Onun şeirlərində Qarabağ yalnız itirilmiş bir yer kimi deyil, həm də xalqın yenidən ayağa qalxma əzmi ilə əlaqəli bir simvol olaraq görünür. Qarabağ mövzusunun işlədiyi şeirlərində, həmin torpaqların bir gün azad ediləcəyinə olan inamı da güclü bir şəkildə ifadə edir. Qarabağ, onun şeirlərində bir zəfər və azadlıq simvolu olaraq yer alır. Şairin yaratdığı poeziyada, Qarabağ uğrunda mübarizənin heç zaman bitməyəcəyinə, bu torpaqların azad ediləcəyinə və Azərbaycanın bütövlüyünün bərpa olunacağına dair ümidlər və arzular geniş yer tutur. Şeirlərində azadlıq və zəfər mövzusu, həm mənəvi, həm də real müstəvidə Qarabağ mövzusunun önəmli aspektlərindəndir. O, Qarabağ müharibəsində şəhid olan insanların ruhunun bir gün qələbə ilə şad olacağına inanıram. Qarabağ torpaqları, şairin fikrincə, yalnız fiziki cəhətdən deyil, həm də ruhən geri qaytarılacaq.

Məmməd Arazın şeirlərində Qarabağın təbiəti, dağları, çayları, meşələri və ən əsası insanların bu torpaqlara bağlılığı geniş şəkildə təsvir olunub. Şair bu gözəlliyi və bu torpaqlara olan məhəbbəti poetik dildə ifadə etmişdir. O, Qarabağla bağlı xatirələrini, bu torpaqların əzəmətini, xalqın bu torpağa olan sevgi və bağlılığını şeirlərinə həkk edib. Qarabağ müharibəsinin çətinliklərini və xalqın bu müharibə ilə bağlı yaşadığı dərin acıları da şeirlərində əks etdirmişdir. Ancaq, Məmməd Araz yalnız müharibənin acı tərəflərini deyil, həm də xalqın iradəsini, mübarizəsini, Qarabağ uğrunda apardığı mübarizənin əzmini də tərənnüm edib. O, Qarabağ zəfərinin yaxın olduğunu, bu torpaqların yenidən geri qaytarılacağına olan inamı ifadə edən şeirlər yazmışdır. Şeirlərində Qarabağ mövzusu həm də xalqın Qarabağla bağlı mənəvi bir bağlılığını əks etdirir. Şair, bu torpaqların əsl sahibinin yalnız Qarabağda yaşayan insanlar və bütövlükdə Azərbaycan xalqı olduğunu vurğulamışdır. Bu mənəvi bağlılıq və Qarabağa olan sonsuz sevgi onun şeirlərində əsas motivlərdən birinə çevrilmişdir. Şeirlərində Qarabağ mövzusu həm də xalqın Qarabağla bağlı mənəvi bir bağlılığını əks etdirir. Şair, bu torpaqların əsl sahibinin yalnız Qarabağda yaşayan insanlar və bütövlükdə Azərbaycan xalqı olduğunu vurğulamışdır. Bu mənəvi bağlılıq və Qarabağa olan sonsuz sevgi onun şeirlərində əsas motivlərdən birinə çevrilmişdir. Onun yaradıcılığında Qarabağ, yalnız bir coğrafi yer deyil, həm də bir simvolik məna daşıyır. Qarabağ, Azərbaycanın milli kimliyini, tarixi və mədəni irsini, əzəmətini və mübarizəsini təmsil edir. Məmməd Araz, Qarabağ mövzusunun yalnız fiziki və siyasi deyil, həm də mənəvi və simvolik səviyyədə işləmişdir. "Qarabağ" adlı məşhur şeirində, Qarabağ həm tarixi, həm də mədəni bir əhəmiyyət daşıyan bir yer olaraq ön plana çıxır. Bu şeir, Qarabağın yalnız bir torpaq parçası olmadığını, həm də bir millətin ruhunun bir hissəsi olduğunu vurğulayır. Qarabağ mövzusunda şeirləri, onun bu torpaqlara olan dərin sevgisini və bağlılığını göstərir. O, Qarabağın itirilməsini şəxsi bir itki kimi qəbul edir və bu mövzunu poetik şəkildə ifadə edir. Şair, həm də Qarabağın gələcəyinə ümid bəsləyir və bu torpaqların bir gün geri qaytarılacağına inanır.

Hüseyn İbrahimovun şeirlərində Qarabağ, onun gözəllikləri, təbiəti və təpələri ilə müsbət bir şəkildə təsvir olunub. Şair Qarabağ torpağının məğrur, müstəqil və gözəl bir yer olduğunu vurğulayır. O, Qarabağı yalnız coğrafi bir ərazi kimi deyil, həm də dərin tarixi və mədəni bir əhəmiyyətə sahib bir yer olaraq təqdim edir. Hüseyn İbrahimov Qarabağ haqqında yazdığı şeirlərdə, bu torpağın tarixən Azərbaycan xalqı üçün əhəmiyyətini və onun mübarizələr üçün müqəddəs olduğunu əks etdirir. Şeirlərində Qarabağ müharibəsi və xalqın bu müharibə qarşısında göstərdiyi fədakarlıq ön plana çıxır. Müharibənin ağır izləri, itkilər və Qarabağ torpaqlarının düşmən işğalına uğraması onun şeirlərində təsvir edilən əsas mövzulardan biridir. Eyni zamanda, şairin yaradıcılığında Qarabağ uğrunda

apardığı mübarizə və azadlıq sevgisi də böyük yer tutur. Şeirlərində Qarabağın işğal altında olan, amma heç vaxt unudulmayacaq və itirilməyəcək bir yer olaraq qaldığına dair bir inam vardır. Şair, bu torpaqların bir gün geri qaytarılacağına olan ümidini ifadə edərək, Qarabağ mövzusunun həm acı, həm də ümid dolu bir müstəvidə işləyir. Bu mövzu, onun yaradıcılığında həm bir məyusluq, həm də dirçəliş və qələbə zəfəri ilə bağlı müjdələr gətirən bir şeir simvolu kimi yer alır.

Məmmədəğa Şirəliyev kimi Naxçıvanlı yazıçılar da əsərlərində Qarabağın mədəni və tarixi irsinə toxunmuşlar. Xüsusilə də, xalqın keçmişi və bu keçmişin qorunmasının vacibliyi əsərlərdə önə çəkilmişdir. Onun "İtmiş izlər" əsərində Qarabağın qədim tarixi və qəhrəmanlıq salnaməsi öz əksini tapır. Şirəliyev Qarabağ münafiqəsinin köklərini araşdırmaqla yanaşı, bu problemin xalqımızın taleyində doğurduğu ağır nəticələri, xüsusilə də köçkünlərin vəziyyətini, mədəni irsin dağıdılmasını, təbiətin və tarixi abidələrin məhv edilməsini sənədlərlə və emosional dillə ifadə edib. O, Qarabağın zəngin folklor ənənələrinin qorunmasına və təbliğinə də töhfə verib. Məmmədəğa Şirəliyev Qarabağ elatlarının yaşam tərzini, dastan və bayatılarında əks olunan milli ruhu tədqiq edib, bu dəyərlərin xalq yaddaşında necə yaşadığını göstərib. Onun yazılarında Qarabağ məsələsi yalnız torpaq itkisi kimi deyil, eyni zamanda milli oyanışın bir simvolu kimi təqdim olunur. Bu, oxucuda vətən sevgisini gücləndirmək, birliyə çağırış və azadlıq uğrunda mübarizəyə ruhlandırmaq məqsədi daşıyır. Məmmədəğa Şirəliyev Qarabağ mövzusunun həm alim kimi, həm də vətəndaş kimi yanaşmışdır. Onun bu sahədəki əsərləri xalqın tarixi yaddaşını dirçəltmək, Qarabağın Azərbaycan üçün nə qədər önəmli olduğunu vurğulamaq baxımından əhəmiyyətli biridir.

Mirmehdi Seyidzadə də öz əsərlərində Qarabağ motivlərinə toxunmuş, xüsusən "Qarabağın naləsi" adlı şeirində Qarabağ faciələri və xalqın acı taleyini vəsf etmişdir.

Şair İsa Hüseynovun "Qarabağda baharsız günlər" şeiri xalqın Qarabağ həsrətini əks etdirən təsirli nümunələrdən biridir.

Naxçıvan ədəbi mühitində dramaturgiya və publisistika sahələrində də Qarabağ mövzusunun yer verilmişdir. Xüsusilə, 1970-80-ci illərdə Qarabağla bağlı pyeslər səhnələşdirilmiş, bu əsərlərdə vətənpərvərlik hissləri gücləndirilmişdir. Məsələn, Hüseyn İbrahimovun "Sönməyən ocaqlar" pyesi Qarabağın qəhrəman övladlarının mübarizəsini əks etdirən dramatik əsərlərdən biridir.

Naxçıvanlı dramaturq Məmməd Aslan da Qarabağ hadisələrinə həsr olunmuş əsərlər qələmə almışdır. Onun "Qarabağın səsi" pyesi Qarabağın taleyi ilə bağlı düşündürücü məqamlara toxunur. Əsərdə xarakterlərin psixologiyası, tarixi hadisələrin təsiri və Qarabağ həsrəti əsas motivlər kimi yer alır.

Bundan əlavə, Naxçıvan publisistləri Qarabağ haqqında məqalələr yazaraq xalqın milli kimliyini qoruyub saxlamağa çalışmışlar. Onların yazılarında Qarabağın mədəni irsi və tarixinin qorunması çağırışları öz əksini tapırdı.

Sovet ideologiyası Qarabağ mövzusunun açıq şəkildə ifadəsinə mane olurdu. Sovet dövründə ideoloji nəzarət, senzura və rəsmi təbliğat Qarabağ məsələsinin açıq müzakirəsinə icazə vermirdi. Yazıçılar bu məhdudiyyətləri aşmaq üçün Qarabağ məsələsinə dolayısı ilə işləməyə üstünlük verirdilər. Tarixi romanlar, epik şeirlər və xalq dastanları vasitəsilə Qarabağın azadlığı, onun mühüm strateji və mədəni rolu ön plana çəkilirdi.

Sovet dövründə Naxçıvan ədəbi mühitində Qarabağ mövzusu əsasən dolaylı yollarla əks olunmuşdur. Şairlər və yazıçılar tarixi, mədəni və folklor elementlərindən istifadə edərək Qarabağ məsələsinə gündəmdə saxlamağa çalışmışlar. 1980-ci illərdə milli ruhun güclənməsi ilə Qarabağ məsələsi daha açıq şəkildə ifadə olunmağa başlamışdır. Bu dövrün ədəbi nümunələri Azərbaycanın Qarabağ uğrunda apardığı mübarizənin ideoloji əsaslarını formalaşdırmağa kömək etmiş, xalqın milli kimliyinin qorunmasında mühüm rol oynamışdır. Beləliklə, ədəbiyyat Qarabağın azadlıq mübarizəsində mühüm ideoloji silah rolunu oynamışdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Araz, Məmməd. *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Yazıçı, 1987.
2. Aslan, Məmməd. *Qarabağın səsi (Dram əsərləri)*. Bakı: Yazıçı, 1991.
3. İbrahimov, Hüseyn. *Zəfər yolu*. Bakı: Gənclik, 1985.
4. Səfərlı, İslam. *Şeirlər və poemalar*. Bakı: Yazıçı, 1982.

5. Şirəliyev, Məmmədağa. *İtmiş izlər*. Bakı: Elm və Təhsil, 1990.
6. Seyidzadə, Mirmehdi. *Qarabağın naləsi*. Bakı: Maarif, 1988.
7. Hüseynov, İsa. *Qarabağda baharsız günlər*. Naxçıvan: Naxçıvan nəşriyyatı, 1989.
8. Qasimov, Nizami. *Sovet dövründə Azərbaycan ədəbiyyatı*. Bakı: Elm, 1986.
9. Hüseynov, Rza. *Azərbaycan publisistikası və Qarabağ mövzusu*. Bakı: Şərq-Qərb, 1992.
10. Məmmədov, Ənvər. *Naxçıvan ədəbi mühiti və Qarabağ problemi*. Naxçıvan: NDU Nəşriyyatı, 1993.

SUMMARY

REFLECTION OF THE KARABAKH THEME IN THE LITERARY ENVIRONMENT OF NAKHCHIVAN IN THE SOVIET ERA (1924-1991)

During the Soviet period (1924-1991), the topic of Karabakh occupied an important place in the literary environment of Nakhchivan. Writers and poets who emerged as a result of the censorship imposed by the Soviet ideology reflected it not for this reason, but in many other ways. In the fields of poetry, prose and dramaturgy, the history, nature, heroic spirit of Karabakh and the people's attachment to it were described.

Nakhchivan writers such as Mammad Araz, Islam Safarli, Huseyn Ibrahimov, Mammadaga Shiraliyev and Mirmehdi Seyidzadeh expressed their love for Karabakh in their works. Mammad Araz's "Karabakh shikastesi", Islam Safarli's poem "Karabaghim", and Huseyn Ibrahimov's novel "Zafar yolu" are important examples of this program.

In the fields of dramaturgy and journalism, works were written that touched on the Karabakh issue and strengthened the spirit of patriotism. Mammad Aslan's "The Voice of Karabakh" and Huseyn Ibrahimov's "Unquenchable Hearths" are notable examples in this regard.

All these works, despite the blows inflicted by Soviet ideology, kept the love for Karabakh alive and served to protect the national spirit of the people. With the rise of the national spirit in the 1980s, the Karabakh issue began to be expressed more openly, and the literature of this period played an ideologically fundamental role in the struggle for freedom of Karabakh.

Keywords: Nakhchivan literary environment, Karabakh theme, Soviet-era literature, drama and Karabakh, Karabakh's struggle for liberation

РЕЗЮМЕ

ОТРАЖЕНИЕ КАРАБАХСКОЙ ТЕМЫ В ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЕ НАХЧЫВАНА В СОВЕТСКОЕ ВРЕМЯ (1924-1991)

В советский период (1924-1991 гг.) тема Карабаха занимала важное место в литературной среде Нахчывана. Из-за цензуры, навязанной советской идеологией, писатели и поэты отражали эту тему не напрямую, а косвенно. История, природа, героический дух и привязанность народа к Карабаху описаны в области поэзии, прозы и драматургии.

Свою любовь к Карабаху в своих произведениях выразили такие писатели Нахчывана, как Мамед Араз, Ислам Сафарли, Гусейн Ибрагимов, Мамедага Ширалиев и Мирмехти Сеидзаде. Важными примерами, написанными в этом направлении, являются «Встряска Карабаха» Мамеда Араза, поэма Ислама Сафарли «Карабахим», роман Гусейна Ибрагимова «Дорога к победе».

Карабахская проблема затронута в области драматургии и публицистики, написаны произведения, укрепляющие дух патриотизма. Яркими примерами в этом отношении являются пьесы Мамеда Аслана «Голос Карабаха» и Гусейна Ибрагимова «Сонмаян Оджагар».

Все эти работы, несмотря на ограничения, наложенные советской идеологией, Он сохранил свою любовь к Карабаху и служил защите национального духа народа. В 1980-е годы, с подъемом национального духа, карабахский вопрос стал выражаться более четко, а литература этого периода сыграла идеологическую роль в борьбе за освобождение Карабаха.

Ключевые слова: Литературная среда Нахчывана, Карабахская тема, литература советских времен, драматургия и Карабах, освободительная борьба Карабаха